

Отримано: 23.03.2015 р.

Прорецензовано: 08.04.2015 р.

Прийнято до друку: 30.04.2015 р.

Кардаш О. Л. Онтологічне дослідження сутності продовольчої безпеки / О. Л. Кардаш // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол.: І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Випуск 28. – С. 28–31.

УДК 338.439:354

JEL-класифікація: H 40, Q 18

Кардаш Оксана Любомирівна,

старший викладач кафедри економічної кібернетики,

Національний університет водного господарства та природокористування

ОНТОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

У статті проведено дослідження еволюції сутності продовольчої безпеки, здійснено історичну періодизацію та виділено основні її формотворчі етапи. З'ясовано особливості продовольчої безпеки на кожному етапі, а також виокремлено шляхи її досягнення. Проаналізовано світові концепції забезпечення продовольчої безпеки. Узагальнено трактування продовольчої безпеки у міжнародному та вітчизняному законодавстві та наукових працях. Обґрунтовано соціально-економічну сутність продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека, рівні продовольчої безпеки, самозабезпеченість продовольством, фізична та економічна доступність продовольства, продовольча незалежність.

Кардаш Оксана Любомирівна,

старший преподаватель кафедры экономической кибернетики,

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ОНТОЛОГИЧЕСКОЕ СЛЕДОВАНИЕ СУЩНОСТИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье проведено исследование эволюции сущности продовольственной безопасности, осуществлена историческая периодизация и выделены основные ее формообразующие этапы. Выявлены особенности продовольственной безопасности на каждом этапе, а также выделены пути ее достижения. Проанализированы мировые концепции обеспечения продовольственной безопасности. Обобщена трактовка продовольственной безопасности в международном и отечественном законодательстве и научных трудах. Обоснована социально-экономическая сущность продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, уровни продовольственной безопасности, самообеспеченность продовольствием, физическая и экономическая доступность продовольствия, продовольственная независимость.

Oksana Kardash,

Senior Lecturer of Economic Cybernetics Department

National University of Water Management and Nature Resources Use

ONTOLOGICAL RESEARCH OF FOOD SECURITY ESSENCE

Research of the food security's essence evolution is carried out, historical periodization is made and main formative stages are identified. The features of food security are found out on every stage and also the ways of her achievement are distinguished. World conceptions of food security providing are analysed. Interpretations of food security in the international and domestic legislation and scientific works are generalized. Socio-economic essence of food security is proved.

Keywords: food security, levels of food security, food self-sufficiency, physical and economic availability of food, food independence.

Постановка проблеми. Серед об'єктів державного макроекономічного регулювання виняткового значення в останні періоди набуває продовольча безпека країни, оскільки саме в її площині формуються передумови стійкого економічного зростання з одночасним забезпеченням збалансованого соціального та екологічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні питання продовольчої безпеки України розглянуті в роботах В. І. Власова, О. І. Гойчук, В. А. Ільшченко, М. А. Латиніна, В. Д. Малигіної, Б. Й. Пасхавера, П. Т. Саблука, О. О. Сунцової, О. М. Шпичака. Серед зарубіжних науковців варто відзначити В. Агаєва, М. Ендрюс, З. Ільїну, Е. Матіс, С. Максвела, Т. Франкенбергера, наукові дослідження яких присвячені розробці концептуальних засад оцінювання продовольчої безпеки та створенню системи моніторингу загроз продовольчої безпеки як на глобальному так і національному рівнях.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у розкритті соціально-економічної сутності продовольчої безпеки на основі дослідження еволюції її розвитку та аналізу світових концепцій забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Продовольча безпека є однією з основних умов політичної незалежності країни, економічної цілісності, стабільності та соціальної забезпеченості населення. З метою вивчення процесу формування категорії «продовольча безпека» було здійснено онтологічне дослідження розуміння сутності цієї категорії у світовій економіці. У результаті було виділено сім етапів, що стали формотворчими для сутності продовольчої безпеки (рис. 1).

I етап (початок формування суспільства – 1942 рр.). Суспільство вже на ранніх етапах свого формування приділяє значну увагу продовольчій безпеці, початково пов'язуючи її з наявністю їжі на рівні людини, сім'ї, племені. Розвиток торгівлі, перехід від натурального до товарного виробництва, формування капіталістичних відносин надали значний поштовх для формування суспільних механізмів забезпечення продовольчої безпеки. Початок у дослідженні продовольчої проблематики в економічній теорії поклав англійський економіст Т. Мальтус у роботі «Досвід про закон народонаселення» (1798 р.), вказуючи на необхідність контролю за приростом населення, який створює загрозу продовольчій безпеці, оскільки відбувається за геометричною прогресією, у той час, як зростання кількості продуктів харчування – за арифметичною [3, с. 19]. Розроблена ієрархія людських потреб А. Маслоу відносить потребу в їжі до базисних потреб першого рівня, задоволення яких впливає на фізіологічний стан організму і виступає передумовою для задоволення всіх інших потреб.

Етапи	Історичний період	Розуміння сутності продовольчої безпеки	Шляхи досягнення продовольчої безпеки
I етап	початок формування суспільства – 1942 р.	наявність їжі	– ведення землеробства, скотарства; – натуральне виробництво, формування продовольчих резервів на мікрорівні; – розвиток торгівлі, товарне виробництво.
II етап	1943 – 1948 рр.	достатність продовольства, право на їжу	– створення міжнародних організацій із координації питань ліквідації голоду та достатності продовольства; – декларування права людини на їжу.
III етап	1949 – 1968 рр.	світова продовольча проблема	– продовольча допомога розвинених країн; – інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, зелена революція, спільна аграрна політика; – народногосподарське планування.
IV етап	1969 – 1978 рр.	світова продовольча безпека	– політика самозабезпечення, використання продуктів харчування для стимулювання економічного розвитку; – формування державних продовольчих резервів; – розподіл перевиробництва продовольства.
V етап	1979 – 1993 рр.	достатність, стабільність, фізична та економічна доступність продовольства	– проведення аграрних реформ, розвиток сільських регіонів; – збільшення купівельної спроможності населення, подолання бідності; – реалізація концепції сталого розвитку.
VI етап	1994 – 2008 рр.	фізичний і економічний доступ до достатнього, безпечного й повноцінного продовольства	– лібералізація світових сільськогосподарських ринків, вільна сільськогосподарська торгівля; – багатофункціональність сільського господарства; самозабезпечення держав
VII етап	2009 – сьогодні	фізичний, соціальний і економічний доступ до достатньої кількості екологічного і поживного продовольства	– розвиток сільських територій, формування культури харчування, екологізація виробництва продовольства.

Рис.1. Онтологічне дослідження сутності продовольчої безпеки

Джерело: складено автором

II етап (1943 – 1948 рр.). Події Другої світової війни віднесли продовольчу безпеку в ранг основних державних проблем багатьох країн, що і стало першопричиною підвищеного інтересу міжнародної спільноти до вирішення її на глобальному рівні.

Основна увага приділяється *достатності продовольства*, яке спроможне забезпечити повноцінне харчування. У травні 1943 р. у м. Хот-Спрінгс, Сполучені Штати Америки (США), відбулася міжнародна конференція за участю представників 46 держав світу, результатом якої було оголошення про намір створення міжнародної організації у галузі сільського господарства та продовольства – Продовольча та сільськогосподарська організація Організації Об'єднаних Націй (ФАО).

Першим юридичним документом, який стосувався продовольчої безпеки, стала прийнята і проголошена 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН «Загальна декларація прав людини». У статті 25 якої було задекларовано *право людини на їжу* (разом із правом на одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування), яке було віднесене до економічної категорії життєвий рівень, який, у свою чергу, є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту людини [2].

III етап (1949 – 1968 рр.). Продовольча безпека і надалі залишається під пильною увагою світової спільноти та міжнародних організацій і трактується як *світова продовольча проблема*. Уряди ряду країн світу (США, Латинської Америки, Близького Сходу) беруть курс на інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва, впровадження передових методів агротехніки на основі застосування високоврожайних культур зернових і добрив, поширення досягнень науково-технічної революції у сільському господарстві.

Особливий вплив на вирішення проблеми з наявності та доступності продовольства здійснила задекларована Римською угодою у 1957 р. спільна аграрна політика (САП) Європейської економічної спільноти (ЄЕС), яка базувалася на принципах ринкової єдності, переваги власної продукції, фінансовій солідарності.

IV етап (1969-1978 рр.) відзначився введенням у міжнародну економічну практику терміну «світова продовольча безпека». Відбулося перенесення акцентів продовольчої проблеми з глобального на державний рівень і відхилення раніше прийнятої концепції подолання продовольчої проблеми шляхом продовольчої допомоги. Відзначено, що продовольча допомога перешкоджала досягненню самодостатності країн і створювала можливості для проведення «продовольчих війн», спричиняла загрози національній безпеці країн.

V етап (1979-1993 рр.) характерний формуванням нових концепцій забезпечення продовольчої безпеки шляхом проведення аграрних реформ і розвитку сільських регіонів, подолання бідності, сталого розвитку. Відбувається розширення розуміння сутності продовольчої безпеки за рахунок уведення показників фізичної і економічної доступності продовольства.

VI етап (1994-2008 рр.) пов'язаний із прискоренням глобалізаційних процесів, які обумовлюють лібералізацію світових сільськогосподарських ринків та підвищення ролі міжнародної торгівлі у вирішенні продовольчих проблем. Відбувається розширення розуміння сутності продовольчої безпеки в рамках концепції багатофункціональності та віднесення її до рангу суспільних благ. Продовольча безпека розглядається на глобальному, регіональному, національному рівнях, рівні домашніх господарств та індивідуальному рівні і включає в себе фізичну, економічну доступність, повноцінність і безпечність продовольства.

VII етап (2009 р. – сьогодні) – характерний упровадженням системного підходу у дослідженні продовольчої безпеки. При цьому продовольча безпека розглядається як комплексна категорія, яка включає три основні аспекти: економічний, соціальний та екологічний і нерозривно пов'язана з харчуванням, підвищенням рівня розвитку сільського господарства, екологізацією продовольства.

Проведене онтологічне дослідження показало, що початково продовольча безпека уособлювалася з простим розумінням наявності продуктів харчування, яке пізніше було розширене і трансформоване до розуміння її як основи фізичного, економічного, соціального доступу до екологічного та поживного продовольства.

Незважаючи на зростаючу увагу до проблем продовольчого забезпечення на міжнародному рівні, проведений аналіз вказує на відсутність єдиного підходу до визначення категорії «продовольча безпека» (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнення трактувань продовольчої безпеки у міжнародних документах

№	Джерело	Визначення продовольчої безпеки
1	«Загальна декларація про ліквідацію голоду та недоїдання» від 16. 10. 1974 р., ФАО	Продовольча безпека – ситуація, коли кожен чоловік, жінка і дитина мають невід'ємне право бути вільними від голоду і недоїдання для повного розвитку і збереження своїх фізичних і розумових здібностей.
2	«Закон про продовольчу безпеку США» від 23. 12. 1985 р.	Продовольча безпека – доступ усіх людей у будь-який час до достатньої кількості їжі для активного, здорового способу життя.
3	«Комплекс спільних заходів із підвищення продовольчої безпеки держав-учасниць СНД» від 14. 11. 2008 р.	Продовольча безпека – чітко функціонуюча система, що забезпечує всі верстви населення продуктами харчування за прийнятими фізіологічними нормам за рахунок власного виробництва та необхідного імпорту.

Джерело: складено на основі [1; 2]

У більшості міжнародних документах продовольча безпека уособлюється з наявністю доступу населення до продуктів харчування, при цьому не розкриваються її інші складові та шляхи досягнення. У той

же час під доступом до продуктів харчування розуміється як його фізичний доступ, так і економічний. У результаті проведеного аналізу трактувань продовольчої безпеки у вітчизняних нормативно-правових актах (табл. 2), було виявлено, що в більшості з них відповідальність за гарантування продовольчої безпеки покладається на державу, а сама продовольча безпека пов'язується із економічним, соціальним, політичним та екологічним станом країни.

Вказуємо, що продовольча безпека поєднує в собі як економічну сутність, пов'язану з виробництвом, розподілом та обміном продуктів харчування (використання агропродовольчого потенціалу), забезпеченням платоспроможного попиту населення, зовнішньоекономічними відносинами, так і соціальну, визначену здатністю задоволення фізіологічних потреб населення (потреб у харчуванні) та впливом на формування життєвого рівня населення.

Таблиця 2

Узагальнення трактувань продовольчої безпеки у законодавстві України

№	Джерело	Визначення продовольчої безпеки
1	Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р.	Продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності.
2	«Методика розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджена наказом КМУ від 02.03.2007 р., №60	Продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.
3	«Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р.», постанова КМУ від 19.09.2007 р., №1158	Продовольча безпека держави – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її життєдіяльності.
4	Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» від 24.10.2012 р.	Продовольча безпека – соціально-економічне та екологічне становище, за якого населення забезпечено продуктами харчування, що необхідні для раціонального харчування.

Джерело: складено на основі [3; 4; 5].

Висновки. У процесі дослідження обґрунтовано, що продовольчу безпеку не можна розглядати тільки з позиції забезпечення продуктами харчування, оскільки в умовах глобалізації наслідки втрати продовольчої безпеки необхідно оцінювати комплексно, тобто з позицій економіки, політики, соціальної та екологічної складових життєзабезпечення населення.

Відзначаємо, що продовольча безпека характеризує не тільки економічний аспект, пов'язаний із можливістю використання агропродовольчого потенціалу для задоволення потреб населення у продовольстві, але й політичний (пов'язуємо із формуванням національної безпеки, а також соціальний (визначає зайнятість населення в аграрному секторі економіки, розвиток сільських територій).

Література:

1. Food Security Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://farmers.uslegal.com/federal-grain-inspection/food-security-act/>.
2. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 р. (E/CONF.65/20) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/document/declarat/declhr.htm>.
3. Гойчук О. І. Продовольча безпека. Монографія. / О. Л. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.
4. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Наказ Кабінету Міністрів України від 02.03.2007 р., №60. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0.121>.
5. Про державну підтримку сільського господарства України [Електронний ресурс] : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877–IV (в ред. від 11.08.2013 р.). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15.140>.